Csoma Zsigmond

GAZDASÁGI - KULTURÁLIS ÉS CSALÁDI KAPCSOLAT-RENDSZER A KÁLI-MEDENCE ÉS STÁJERORSZÁG, VALAMINT A NYUGAT-MAGYARORSZÁGI FELSŐ-ŐRSÉG /DÉL-BURGENLAND/ KÖZÖTT. /18-20. sz./

Egyes községek és nagytájak kapcsolata, a korábban kialakult munkamegosztáshoz képest egy-egy közgazdasági-politikai tényező hatására jelentősen megváltozhat,, de szélsőséges esetben meg is szünhet. Ezt a sajnálatos eseményt. illetve a megszünése előtti gazdasági-kulturális népi kapcsolatrendszert villantom fel dolgozatomban, elsősorban a ma még összegyüjthető emberi emlékezet nyomán. Azt a kapcsolatrendszert, amely közös érdeken alapult és az abban résztvevő azt éltető, a nagytáji /erdővidék ill. domb és középhegységi zóna/ különbségeket előnyösen kihasználó ember alakitotta, formálta ki. Természetesen itt erőteljesebben rajzolom meg, és nangsulyozom ki ezt a féle nagytáji kapcsolatot Stájerország, Nyugat-Magyarország és Dunántul, illetve az Őrvidék és a Káli medence között, mint a Káli medencei községek közötti kapcsolatokat tárgyaló Molnár Ágnes.[1] Teszem ezt azért, mert kutatásaim alapján ugy érzem, hogy meghatározó volt Káli-medence lakóinak ez a gazdasági-kulturális kapcsolat.

A természetes uton kialakult nagytáji munkamegosztás, népi kapcsolat ma már nem létezik, sőt emléke is elhomályosul, mert a trianoni békediktátum határmeghuzása és közgazdasági hatása rövid időn belül megszüntette a Balatonfelvidék és Őrvidék virágzó kapcsolatrendszerét.

A káli-medencei nagyhirü és jó minőségü bor a távolabbi, minőségi borban szegényebb területek érdekszférájába vonta falvainkat, elsősorban Szentbékkála, Köveskál, Monoszló, Balatonhenye, és Kővágóörs-Révfülöp szőlei-borai révén.

A borkereskedelem révén természetesen más anyagi és szellemi javak közvetitése is végbement, amely megnyitotta éltette és tartósan fenntartotta a községek élénk kapcsolatait. Ez a fajta külkapcsolat-rendszer eltért a kistáji szokásos kapcsolatoktól, így a környező mezővárosokétól, falvakétól és a vásáros helyekétől. Ebben az esetben ugyanis a nagy távolságba is jó minőséggel és nagymennyiségben szállitható áruk bősége vagy éppen ezek hiánya alakitotta ki és tartotta fenn ezt a kapcsolatot, az egymástól el-

dspace.uniz.at

térő kulturáju, s munkamegosztásu nagy tájak között, igy a Balatonfelvidék és a Nyugat-Magyarország - i Felső-Őrség, illetve Kelet-Stájerország között. Dolgozatomban terepkutatásaimra támaszkodva rajzolom meg ezt a távolsági kapcsolat-rendszert. Nemcsak a kapcsolatrendszer elemeit, hanem azok hatását is felvillantom.

A bor, - mint mindenkori érték, és jó jovedelmet biztositó termék - a kiváló minőséget termő káli-medencei szőlők hirét növelte. A 18-19. sz.-i leirások és adatok pl. már aszubor készitéséről számoltak be, ami az amugyis kedvező fekvésü, szamorodni tipusu bort adó szőlők gondos kezelését mutatta a termőhelyi adottságok mellett.[2.] Nem lehet tehát véletlen, hogy a szőlőterületbe és a minőségi bortermelés feltételeiben mostohább stájer, alsóausztriai teruletek borkereskedői a Káli-medence falvait is felkeresték. A jó hirü szőlők iránti érdeklődést az itteni községek határában szőlővel biró extraneusok, vagyis nem helybeliek birtoklása is mutatja. Pl. a 18. sz. végén a szentbékkállai szőlőhegyen, a Szeged család szőlőhegyén a szentvidi Rác Mihálynak és Orbán Ferencnek, Esterházy Károly szőlőhegyén a nyirádi Mészáros Jánosnak, a szentvidi Nagy Andrásnak és a szentvidi Kovács Andrásnak ill. Kovács Imrének volt szőleje a helybeli Káli-medencei birtokosok mellett.[3.]

Az őrvidék, vagyis a mai Felső- és Alsőőrség északnyugati, Stájerországgal határos, az Alpok tövében meghuzodó magyar, néme horvát lakta területeknek szoros érdekeltségi korébe tartozott a Káli-medence. Elsősorban a borbeszerzés lehetősége miatt, de ugyanakkor a fa-gyümolcs , kézmüvesipari termékeik értékesithetősége miatt is. A két nagytáj; a Balatonfelvidék-Káli-medence és az Alpokalja, Őrvidék kozotti természeti-gazdasági különbség volt az alapja és eltetője annak a nagymértékü, termény és termékforgalomnak, amely a 16. sz.-tol a kozveritő parasztfuvarosok, kereskedő és a kisnemesi elszegényedett szabad jogállásuak kozvetitésével folyt.[5.] Az őrvidék és a Káli-medence közti árutermék forgalom része volt annak a nagyobb és sokrétubb, többféle áruval történő termény és termékcserének, kereskedelemnek, amely Stájerországot a Dunántullal összekototte, Nyugat-Magyarország, Őrvidék tevőleges kereskedelmi kozremukodésével.

A bor, mint a nagytáji kapcsolat eleme

Felsőőrség szőlőtermesztő területeinek kicsinysége is jól jel

érvendenek. Hordják folyvást, kivált Vasmegyébe, a nagy hencz kocsik.Olmüczből is van egy borkereskedő, ki nagyobb bevásárlásokat tett; de a budapesti bécsi-gráczi borkereskedők az idén nagyrészt elmaradtak."[7.] Balatonfüredről is azt irták ebben az évben, hogy „mostanában ide szokott stájer kisborkereskedők" szállitották a bort.[8.] 1844-ben is arról irtak a Borászati Lapokban: „A borárak ellen sem lehet panaszunk, mert a mi jó stájer borvásárlóink 16 frt 25 krjával is veszik és szállitják a mustokat seprősen, csa az a baj, hogy ezen jóravaló borvásárlók lassu forgalma, - mert tengelyen szállitják az áruikat - nem felel meg vidékünk szükségletének." [9.]

A borokat kőforrás után főleg a téli hónapokban szállitották. A kővágóőrsi Bárány András „Gazdasági jegyzések könyve" - c. kézirátos kimutatásában is azt irta 1888 január 23-án, hogy az előző évi bortermelését egy stináci kereskedőnek, - "egy stinatzi kereskedő németnek" - eladta foglaló fejében.[10.] Stinác azonban horvát falu volt, valószinu a magyarul torve beszélő, a nyugat-magyarországi hiencek, németek lószerszámaival, kocsitipusával érkező horvát látványa tévesztette meg a gazdasági feljegyzését iró Bárány András.

A Káli-medencében 1891-től már nagy pusztitásokat tevő filoxéra a borárakat ugyan emelte, de Csekő Ferenc monoszlói 79 éves k birtokos 1891-ben még arról számolt be, a Borászati Lapokban, hogy Vas-Sopron megyéből és Stájerországból több borkereskedő járta be Monoszló szőlőhegyeit, de üzlet alig kötődött.[11.]

A Káli- medencéből is a nyugat-magyarországon használt stájer és nyugat-európai távolsági borszállitási mértékegységben fuvaroz ták el a borokat. Ez 3 hordónyi, kb. 15 hl-es összmennyiségü bort jelentett. Ez a borfuvarozási mértékegység középkori eredetü és Wagenschewernek, Fuhrnek, Dreilingnek nevezték.[12.] A borszállitás nagy, erős boroskocsikon történt. amit stájer kocsinak is neveztek, mert a stájer kereskedők ilyen szekerek el fuvarozták a hegy levét.1829 május 15.-én pl. Hertelendy György sümegi riskális is összeirt egy könnyebb „stajer kotsi tsatlós"-t ülésekkel - Tóth Antal hagyatékában.[13.] Ezt a rakoncás szekértipust nyugat-Magyarországon is általánosan használták. Az őrvidékről is ezekkel jöttek fával, gyümölccsel, termékekkel megrakodva a Balatonfelvidékre. A felsőőri Benkő Sándor vendéglősnek 5 pár lova volt, kocsival Leszner tapolcai zsidó bornagykereskedőtől vette a bort. Fia még nagyobb borkereskedő lett, fával, borral kereskedett. Benkő,

dspace.uniz.at

örvendenek. Hordják rolyvást, kivált Vasmegyébe, a nagy hencz kocsik.Olmüczből is van egy borkereskedő, ki nagyobb bevásárlásokat tett; de a budapesti bécsi-gráczi borkereskedők az idén nagyrészt elmaradtak."[7.] Balatonrüredről is azt irták ebben az évben, hogy „mostanában ide szokott stájer kisborkereskedők" szállitották a bort.[8.] 1844-ben is arról irtak a Borászati Lapokban: „A borárak ellen sem lehet panaszunk, mert a mi jó stájer borvásárlóink 16 frt 25 krjával is veszik és szállitják a mustokat seprősen, csa az a baj, hogy ezen jóravaló borvásárlók lassu forgalma, - mert tengelyen szállitják az áruikat - nem felel meg vidékünk szükségletének." [9.]

A borokat koforrás után rőleg a téli hónapokban szállitották. A kővágóőrsi Bárány András „Gazdasági jegyzések könyve" - c. kézirattos kimutatásában is azt irta 1888 január 23-án, hogy az előző évi bortermelését egy stináci kereskedőnek, - "egy stinatzi kereskedő németnek" - eladta foglaló fejében.[10.] Stinác azonban horvát falu volt, valószinu a magyarul torve beszélő, a nyugat-magyarorszá gi hiencek, németek lószerszámaival, kocsitipusával érkező horvát látványa tévesztette meg a gazdasági feljegyzését iró Bárány András.

A Káli-medencében 1891-től már nagy pusztitasokat tevő filoxéra a borárakat ugyan emelte, de Csekő Ferenc monoszlói 79 éves k birtokos 1891-ben még arról számolt be, a Borászati Lapokban, hogy Vas-Sopron megyéből és Stájerországból több borkereskedő járta be Monoszló szőlőhegyeit, de üzlet alig kötődott.[11.]

A Káli- medencéből is a nyugat-magyarországon használt stájer és nyugat-európai távolsági borszállitási mértékegységben fuvaroz ták el a borokat. Ez 3 hordónyi, kb. 15 hl-es összmennyiségü bort jelentett. Ez a borfuvarozási mértékegység középkori eredetü és Wagenschewernek, Fuhrnek, Dreilingnek nevezték.[12.] A borszállitás nagy, erős boroskocsikon történt. amit stájer kocsinak is neveztek, mert a stájer kereskedők ilyen szekerek el fuvarozták a hegy levét.1829 május 15.-én pl. Hertelendy György sümegi kiskális is összeirt egy könnyebb „stajer kotsi tsatlós"-t ülésekkel - Tóth Antal hagyatékában.[13.] Ezt a rakoncás szekértipust Nyugat-Magyarországon is általánosan használták. Az őrvidékről is ezekkel jöttek rával, gyümölccsel, termékekkel megrakodva a Balatonfelvidékre. A felsőőri Benkő Sándor vendéglősnek 5 pár lova volt, kocsival Leszner tapolcai zsidó bornagykereskedőtől vette a bort. Fia még nagyobb borkereskedő lett, rával, borral kereskedett. Benkő,

dspace.uniz.at

még Szücs Vilmos és Marton Gáspár zsidó borkereskedőktől is vásárolt bort. Az öreg Benkő a 20. sz. elején már vonattal előre jött Felsőőrről, és összevásárolta a Káli-medencei borokat, amit aztán a fia irányitásával szál itottak el a felfogadott fuvarosok. Felső őron a 18. sz. végén 19. sz. elején épült un. Szita-kastélyt Imrek Sámuel borkereskedő vette meg a 19. sz. közepén. Az épület nagy pincéiben tranzit borraktart rendezett be a stájer kereskedőknek. Lánya hozományként örökölte, majd férje neve után Zámbó kocsmának hivták később Felsőőron ezt az épületet. Külön pincemestert tartot tak, gróf Samu felsőőri ember személyében.Zámbó József a borkereskedelmet olyan szintre emelte, hogy saját név és reklámszoveggel fujt, domborműves üvegpalackjaiban árulta a Balatonfelvidékről, Káli-medencéből származó borokat, üvegbetéti dijjal. A Káli-medencei bor igy került palackozva forgalomba a nyugatmagyarországi Őrvidéken. Zámbó Józsefnek Balatonszepezden is volt saját 5 kh.-nyi szőleje. Felsőőri református fuvarosok/Bocskor, Balikó, Benedek, Kacorján, Fülöp nevezetü fuvarosok/ szállitották a bort részére.Pincejéből nagyban is tovább adta a bort. Ugyanakkor pl. a felsőőri Fulop János csak termelőtől igyekezett vásárolni, Koveskálon, vagy Tapolcán. Zsidó borkereskedőtől azonban nem, mert tapasztalatai sze int ezek a borkereskedők pancsolták a borokat.

A borszállitás gyakorlati lebonyolitásátca felsőőrségi borfuvarosok látták el. Általaban az utakat, utviszonyokat jól ismerő fogattal rendelkező vállalkozó szellemü egykori elszegényedett kis nemesek voltak.A Káli-medence falvaiban nemigen tudták, hogy milyen osztálybehyzetüek, milyen társadalmi rétegüek voltak a bort szállitó fuvarosok. Általában a kocsmáros szolgáját, cselédjét látták benne vagy egy ovavalósi vállalkozót. Tudjuk azonban, hogy Nyugat-Magyarországról német, horvát, magyar parasztfuvarosok is vállalkoztak ilyen jellegü távolsági borszállitására.

Alföldön fentmaradt az emléke annak, hogy a fuvaros gazdák a 19. század végén a kocsikas ülése alatti fiókban postagalambokat hoztak és hazaindulásKor szabadon engedték őket. Ezzel jelezték családjuknak, hogy hazafelé tartanak, és pár nap multán megérkeznek. A hidegben, a tartós több napig tartó fuvarozás miatt melegen kellett felöltözniük. Vastag, meleg ruhában, hosszu bundában ültek a bakon, lábuk bundazsákba bujtatva, fejükön fülre huzható, lehajtható prémü kucsmasipka volt. Olyan nagy hidegekre emlékeztek a kálimedencei egykori boreladók, hogy a lovak bajuszán hosszu jégcsap lógott le.

A fuvarosok nagy része tudott magyarul, ha esetleg hibásan i.

dspace.uniz.at

A kocsmárosok al ellentétben ők pipáztak is. Ennivalójukat, utravalójukat tarisznyába tartották, sülthust, sülttyukot, sültlibát. A fuvarosok a lovak mellett, a kocsmák, beszálló helyek istállóiban aludtak.

A fuvaros az ostort a kocsikasba szurta, vagy borból egy ostornyéltartót készitett.Az ostort ritkán tartotta kézben, igy é előfordult, hogy a lószerszámra tüzte az ostornyelet. Az ostorszira több csomot kotottek.A sallangos diszostort, illetve a végét szines fonállal diszitették. A Kál-volgyi gyerekek csinytevése közé tartozott, hogy az elbóbiskoló fuvaros diszes, szines ostorá letörték, felugrálva a lassan bandukolo lovasszekérre fel-felugrálva.

A borfuvarosok eltozetük alapján nem tüntek módos embereknek. A helyi közvélemény ezért nem mindig itélte meg pozitivan a borfuvarosok megjelenését, ellentétben a borkereskedőkkel. Falvaink szőlőmüveseinek véleményében a komolytalanság, a vagyontalanság, a jöttmentség gondolata fogalmazódott meg. „Nem találja meg a dolgát, mert aki megtalálja, az nem megy el fuvarozni.", „ha földje lett volna, nem ért volna rá fuvarozni!" Igazi munkának ugyanis csakis a földdel kapcsolatban álló fáradozást tar ották. Ezek a Káli-medencei vélemények egyfajta értékitéletet tükröznek, egy olyan feudális gyokerekkel kapaszkodó itéletet, ahol a vagyon alapját a föld nagysága és a földhöz való viszony adta meg. Ez az értékitélet-különbség egyben mentalitásbeli különbséget is jelez, mert a szőlő- föld-müvelő és állattenyésztő Káli-medencei gazdák a kereskedés területén nem voltak vállalkozó kedvüek. A nyugat-magyarországi paraszti fuvarosok többsége, azonban jól tudjuk, hogy csak az évi munkaciklus munkaszegényebb téli hónapjaiba fuvaroztak. Emellett földjük, erdejük volt, gazdálkodtak. Fuvaros tevékenységük gazdálkodást kiegészitő, pénzkiegészitő jellegü vol Igy tehát a Káli-medencei mentalitás és vélemény ellenére egy vállalkozni képes, rugalmas gazdálkodást folytató gazdaréteget mutat a borfuvarosok vizsgálata.

A borfuvarosok, borkereskedők vásárlását, tájékozódádát a borcenzárok kiépitett kapcsolatai segitették elő. A stájer, osztrák borvásárlók közül több még magyarul sem tudott. Eligazodásuk igy még nehezebb lehetett volna, bár pénzük és szándékuk a borvásárlásra megvolt. A vásárló és eladó könnyebb egymásra találását, majd az eredményes vásárlást-eladást segitették elő a borcenzárok A közvetitők rétege minden értékesebb vásárlás alkalmával megje-

dspace.uniz.at

lent, igy nemcsak a borvásárlásnál, hanem az állatvásárlásnál is.

A Kál-völgyi községekben az ügyes edő borcenzárokról vegyes, és nem egységes vélemény alakult ki. Egyesek zsebmetszőknek, dologkerülőknek vélték, ugyanakkor részben ki voltak szolgáltatva a cenzárnak, különosen az 1921 utáni években, amikor már nehéz volt eladni a bort,„szinte könyörogni kellett, hogy vigye el". A cenzár megitélése azonban évenként is változhatott, attól függően, hogy hogyan sikerült eladni a bort.

A borcenzároknak két tipusa alakult ki, a hivatásos, munkája után adót fizető és a nem hivatásos cenzár. A hivatásos cenzár vagy borügynök, nagy tapasztalattal rendelkező tekintélyes és gazdag ember volt. Részben ő tartotta a kapcsolatot, valódi közvetitőként a termelő és vásárló között. Általában nyelvtudással, nagy helyismerettel rendelkező emberek hirében álltak. Ilyen volt Tapolcán Fekete Mátyás 1910 körül, Bogdan György, akit szentgyörgyhegyen az 1930-as években egy felborult teli hordóju boroskocsi ütött agyon. Moricz Mihály két nyelven beszélt. Csabri Antal, Bauer József borcenzár stájer borvásárlókat hozott szentbékkállára. Köveskálán a németül tudó Kövesdi Károly, kővágóörsön Aerbach Ferenc, ~~xxxxxx~~ Bárány Lajos, Kövesdi László, Németh Lajos volt cenzár. Nagy Lajos monoszlói születésü ellenére Kővágóörsön müködött. A borvásárlókat saját hintaján vitte ki a hegyre. Gazdálkodott is, de a cenzárkodás jobban jövedelmezett. Nagyon gazdag ember lett a 20. sz. elejére.

A nem hivatalos cenzárok adófizetés nélkül, az ismertebb környező kocsmárosokból kerültek ki, akik maguknak is jó bort igyekeztek venni. Egy-egy nagyobb gazda alkalmankéntii cenzárkodással. Szentbékkállán pl. Janka Gyula cenzárkodott, akinél állatorzésre egy osztrák borvásárló fél évre a gyerekét is itt hagyta. Köveskál cenzár volt Fekete Gyula, a községi kocsma bérlője, Kékkuton Horváth Márton, monoszlon Nagy Béles, akinek bátyja a kővágoorsi sikeres borcenzár Nagy Lajos volt.

A borcenzár előzetes megbeszélés alapján ellátogatott a gazdához és megkostólte borát, megnézte mennyi volna eladó. Előfordult, hogy a gazdák ajándékot, pénzt is fizettek titokban a közvetitőnek, hogy szerezzen vevőt a borra. Különosen felerősödött ez 1921 után, az uj vám- és határvonal meghuzása után és az érződő gazda ági válság éveiben. A borcenzár az üvegbe vitt mintákat otthon lefőzte, megállapitotta mennyi a maligán foka, mennyi a cukortartalma a bornak. Erről a mintaüveges módszerről már egy

dspace.uniz.at

1878-as hiradás is tudósitott: „a hordókba szánt bort azonkivül más féle töltött kis appendixekkel jól megszerzák." [14].

A borcenzár a közvetitői fáradozásaiért cenzárpénzt kapott. A cenzárpénz nem volt előre meghatározott összeg,,általában a közvetitői munkadij a vételösszeg 2 százaléka volt.Ha ugy látszott hogy a gazda hem fizet percentet a cenzárnak, akkor a borvásárló fizette őt ki, és ennyivel kevesebbet adott a gazdának. A cenzár azonban ügyeskedve mindkét oldalról kapott általában cenzárpénzt. A percentet az eladott literek után számolták ki.A közvetitői dij az 1854-ben, a Helytartótanács által kiadott országos alkuszi rend tartás szerint a hordós bor közvetitése után csak egy százalék, mig a butellás borközvetitést két százalékban állapitották meg, amit az eladónak kellett fizetnie. Monoszlón Nagy Dénes, aki nem hivatalos borcenzár volt, nem pénzért, hanem szőlőjének megmunkálásáért segitett a borokat eladni, igy ez a ledolgozás egy formáját jelentette.

Magl Antal gráci borkereskedő a mindszentkállai hegyen pl. Hoffmann József borcenzár segitette.Még Grácban ismerkedtek meg, amikor Hoffmannak - édesapja korai halála miatt - katonának kellett beállnia.A borcenzár és a stájer borkereskedő levélben tartotta a kapcsolatot, egymással, amit az 1891 április 5.-i és 1895 dec. 28.-i, Hoffmannhoz irt levél is bizonyit, amelyben borok után érdeklődött Magl.

„Lieber Herr Hoffmann Craz 5/4 891
Ich grüsse Sie bestens und zeige Ihnen an, dass ich
Mittwoch Abends von hier nach Sümeg fahren werde, und
ersuche ich Sie mich am Donnerstag früh am Bahnhof in
Sümeg zu erwarten.
Ich habe gestern zur Übernahme den Weine dort 42 Gebinde
aufgegeben und dürften dieselben auch bis dahin in
Sümeg eintreffen.
Alles andere mündlich
Mit Gruss ... "

x x x x x

„Lieber Herr Hoffmann!
Ihr gaschätztes Schreiben v. 22/12. 895 habe ich dankend zu Kenntnis genommen und hat mir Ihr Bericht sehr gefreut. Was nun die Weine dort betrifft so bin ich doch aus nicht abgeneigt Weine zu kau

fen aber sie sind mir halt doch etwas zu theuer und die grosse Tracht dazu wie komme ich da aus. Ich habe jetzt duch Jahrenher meinen Bedarf durch untersteirische Weine gedeckt wo ich billig kaufte u. die Tracht sehr billig ist. Ich habe noch Gebinde dort bei Ihnen. Wenn Sie nur von Ihren Weinen gute ...Waren aber vor der ... mir 1 Fass abef nicht theuer senden wollen, u.z. als Muster, damit ich weiss wie er ist, so können Sie mir ein Fass senden; das Geld werde ich Ihnen nach Erhalt der bezüglichen ...
... schon mitsenden.Aber ich bemerke noch, dass der Wein von Ihre Weinfassung sein muss. Gefällt mir das Muster, so werden wir ein grösseres Geschäft machen. Haben Sie keine Sendung ... zwar ..? Ich wünsche Ihnen dergleichen alles gute und Beste zu die Feiertage u. zum Neu-Jahr, der liebe Gott schicke Ihnen Ihrer Familie Gesundheit und langes Leben.
Mit besten Grüssen + Empfehlungen an Sie u/nd/ Ihrer Frau Gemahlin ... ich
Gruss von meinen Buchhalter welcher ... in ... bei uns in der Lehr war."

x x x x x x

Hoffmann borcenzár Lessner Miklós zsidó bornagykereskedőnek is dolgozott.Ezt a nagykereskedő nevével ellátott körpecsétnyomó is bizonyitja, amivel a cenzár foglalta le a borokat.

Az őriszigetiek /Siget in der Wart/ Köveskálról Stájlonéktól hoztak bort rendszeresen. Köveskáli pincéjükből a Balatonra lehetett látni.Óriás hordóira még emlékeznek a megkérdezettek Őriszigeten.Ezekre a hordókra létrával lehetett csak felmászni.Imrek Lajos, Pati György, Varga György, Imrek József fuvarozott Köveskálról Őriszigetre bort. Az őriszigeti Imrek Lajos 1914-től a községi kocsmát bérelte, ezért ő is gyakran megfordult ekkor a Balatonfelvidéken.Köveskálról Stájlon levélben értesitette, hogy mikor szállithatja el a bort.A felsőőrségi fuvarosok indulás előt azt tartották, ha asszony érkezik korán a házhoz, akkor nem lesz szerencséjük az uton. Ezért mindig előre megbeszélték, hogy melyikük látogatja meg az utra induló szomszédot hajnalban.

A borfuvarosok, kereskedők nevei közül ki kell emelnem Pál Sándorét, aki felsőőri lévén a Káli-medencében, Köveskálon telepedett le. Köveskálán még élénken él az emléke a községbe letelepedő <u>őri Pál Sándor</u>, felsőőri borkereskedőnek, akit <u>Sváb Richárd</u>-dal együtt Köveskál„megmentőjének" is neveztek. Ugyanis a szazad-

eleji virágzó borkereskedelmet ők még akkor is fenntartották, ami kor más felvásárlók nem, vagy sokkal kevesebb bort vásároltak az uj határ meghuzása és a világgazdasági válság idején. Pál Sándor az 1870-es években jött Köveskálra, 1901-ben egy pincét épit tetett majd később még kéttőt. Ide vásárolta fel s környék jó borait, és szállitotta aztán Felsőőrre /Oberwart, ma Ausztria/. Első feleségétől Adorján Juliannától megözvegyülve, valószinü az üzleti érdeket sem mellőzve egy nagy szőlővel rendelkező köveskáli özvegyasszonyt vett el. A kiteljesedő borkereskedelmét jelzi hogy Felsőőrön lakóháza alá egy kb. 10x6 m-es borpincét épitett, vasalt P.S monogramos, 1883-as évszamos pinceajtóval. Háza némileg átépitve Felsőőrön, még ma is áll.A felsőőri megkülönböztető ragadványneve is jelezte borkereskedelmi sikereit, mert borkereskedő Pál Sándornak hivták Felsőőrön. Az alacsony, jó megjelenésü zömök embert szülőárosában is fél uri embernek titulálták, aki bérfuvarosokkal dolgoztatott. Három hetente jött a Káli-medencébe borért, házasságkötése előtt a tapolcai Dénes Kálmán szállodájában szállt mindig meg. Dénest a többi őrségi borfuvaros is jó ismerte - maguk között csak Pránglinak hivták, mert szerintük az alhói Engelbert Prangli marhakereskedőhöz hasonlitott. Pál Sándor pincéje télen-nyáron jó klimáju, egyenletes hőmérsékletü volt, a felsőőriek szerint Őrbe uojan hires pince nincs, mint a Pál Sándor féle pince ; Pincemestere ferenc Bócskör Samu volt. Pál Sándor tekintélyes, vagyonos ember hirében állt, aki a káli-medencei borok forgalmazásából gazdagodott meg. Preszbiter lett, aki példamutatóan akart élni, a konyháját először kövezte ki Felsőőrben, ugyanolyan kövekkel amilyeneket a templomban látott. A káli-medencei adatközlőim szerint, egy hordó nyomta agyon őt. Káli-medencei örökösei 1930 junius 18.-án adták el a felsőőri ingatlan a pincés házat.

A Káli-medencéből bort fuvarozók, a 19. sz.-ban még betyárokkal is találkoztak, ami valóság is, de unokákat meghökkentő és fantáziájukat élesztő mese is lehetett.Az őriszigeti Tók Mihály dédöregapjának testvérét a Bakonyban temették el, amikor is a betyárok megtámadták és megölték.A felsőőrségi borfuvarosok ezért az utonállóknak mindig adtak kostolót, vagy egy kis hordónyi bort. Zámbó József felsőőrre szállitva a bort, a Bakonyban Rózsa Sándorral találkozott. Erős lódobogás hangjai után a sürüből lépett elő a betyár. Bort kért, amit lopóval és pohárral kostóltatott végig Zámbó, amiért egy aranytallért kapott a betyártól. Ez a történet is inkább a Rózsa Sándor legenda nagyságát mutatja, bár Savanyu

dspace.uniz.at

Jóska és társai még a 19. sz. második felében is félelemben tartották a Bakonyban átutazókat, sőt a fuvarosokat is.

A fa, mint a nagytáji kapcsolat eleme

A felsőőrségi fuvarosok dunántuli utjaik során a Káli medence, Balatonfelvidék falvait is f lkerasték, erdei fenyőfa /Pinus silvestris L./, igazfenyőfa /Abies alba Mill./ és vörösfenyő /Larix decidua/ faáruval. A felsőőri, legnyugatibb magyar mezővároskának elszegényedett egykori határőrző kisnemes-parasztfuvarosai, magyar anyanyelvüket a környező német és horvát ajku községek között is megőrizték. A káli medencei és a Balaton-felvidéki magyarok azonban a nyugat-dunántuli hiencektől vagy a stájer országi borkereskedőktől nem különböztették meg őket. Az idegen akcentussal kiejtett magyar szavak mögött ugyanis az egykori cseregyerekként Balaton mellett magyar szót tanuló német fuvaros is lehetett.[15.] A 16. sz. óta nyelvszigetben élő felsőőri magyarok akcentusát az magyarázza a tájnyelvi sajátosságok mellett, hogy ők főleg csak otthon beszéltek magyarul, mert a környező falvakban és a kelet-stájerországi utjaik során csak németül vagy horvátul tudták megértetni magukat.

A külsőségekben már az első pillanatban a Balaton mentén me szokottól lényegesen eltérő ismérvek /öltözködés, viselet, munkaeszközök, szekér, fogatolás, lószerszám, nyelv stb./ alapján a fesőőri magyarokat is egy csoportba vették a többi, nem magyar nemzetiségü fuvarossal. Érdekes tájnyelvüket már 1885-ben a Magyar Nyelvőr megörökitette két őriszigeti fuvaros találkozásának leirásakor.: „Dészkáér' vótam s csek az ijje gyüttem meg dészkavé ... ómát is hosztam ...Hát mast főrakom a héba; maj ha osztán lémének Zalábe, leviszem magamme; osztán becserélés gabonáve." [16.] Az őr lécesekkel előfordult, hogy a látványos, szépen feldiszitett lovaskocsijaik láttán a gyerekek csapatokba verődve hangosan kiáltották utánuk: „né a hienceknek milyen erős lovuk és hosszu szekerük van." Természetesen a fuvarosok értették ezt, de talán üzletpolitikailag tanácsosabbnak látták, ha nem szólnak, pedig a legtöbb deszka és lécfuvaros magyar, felsőőri református volt.

A különböző fa árufajták szállitása a Balatonfelvidékre nem ujkeletü. Több évszázados hagyományra tekint vissza a vállalkozó parasztfuvarozás.A 18. sz.-i óriási mértékü erdőirtások és szőlő-

dspace.uniz.at

telepitések hatására a monokultura szintjét néhol elérő balatonmelléki szőlő-borkultura fában szegény vidékké változtatta ezt a tájat.[17.] Mind az épületfának, mind a szőlőkarónak valót más vidékről kellett ideszállitani. Szőlőkarók fuvarozására óriási méretekben a filoxérát követő nagymértékü rekonstrukciós munkálatok idején nyilt alkalom. De emellett épületgerendának és kukoricagórének való faanyagot is ugyanigy szerzett be Nyugat-Magyarországról pl. a monoszlói Károly Gyula a 19. sz. végén. A köveskáli Györffy Kálmán a 20. sz. elején /1921/ még gyermekfejjel hallotta: megjöttek a burgenlandiak, hozzák a fát cserébe - mármint itteni borért. Még emlékszik, hogy szép, fémmel kivert csillogó lószerszámu, kumet fogatolásu erős muraközi lovak az utcáról a kerités fölött még az udvarukba is benéztek. Természetesen a gyerekfantáziát erősen foglalkoztatta a mesébe illően gazdagon diszitett lószerszám és gondolataikban táltos paripáknak vélték a dolgos muraközi lovakat. Burgyánékhoz is hoztak gyakran faanyagot. A megpakolt fás kocsikra üres hordókat kötöttek fel, amiket a faáru értékesitése, vagy cseréje után borral töltve szállitottak vissza Felsőőrre. 1-1 fafuvar olyan nagy mennyiséget jelentett a káli-medencei megrendelők szerint, ami két helybeli szekérfuvart tett ki. Ez a helyi rövidebb lőcsös szekerek miatt lehetett, amikre nem fért fel annyi áru, mint a rakoncás kocsikra. A szokatlanul hosszunak tünt rakoncás lovaskocsikon rönkfát soha sem hoztak, csak is megmunkált, értékesebb gerendát, deszkát, lécet. Az őri lécesek stájerországi fenyőárut szállitottak, aminek nagy keletje volt. A fuvarosok nagy szénakötegen ültek, lábuk a kocsirud felett lógott. A kocsi hátuljában, a káli-medenceieknek óriásinak tünő, 3 léces saroglyán tartották a lovak etetésére magukkal hozott szénát. Vesszőből font kocsikast is gyakran láttak a felsőőri kocsikon. Az uti élelmet nyagy kenyeres ruhában tartották, főleg a bortisztulás után érkező csizmás fuvarosok.

A hasitott fenyő szőlőkarók 6-7 sukk hosszuak /kb. 2 m./ voltak és borovifából /erdei fenyő, Pinus silvestris L./ készültek. A karókat 25 db.-ként összekötötték a pund-nak nevezett kötegbe. Ez az elnevezés ismeretlen és szokatlan volt a Káli- medence-i magyaroknak, ezért ezt külön megjegyezték. Köveskálon Mohos Dániel pl. 1908-1909-ben vett nagyobb mennyiségü hasitott stájer fenyőfa szőlőkarót. A szőlők akácfa és tölgyfakaróit viszont milliós tételben a boglári téven szállitották Dél-Dunántulról az északi partra. A fa áruszállitmányt nem keverték a felsőőriek, igy lehetőleg csak egyféle faárut hoztak kocsijaikon.

dspace.uniz.at

Tapolcára Novák Sándor asztalosmesternek, és több ácsmesternek, valamint zsidó fakereskedőhek hoztak árut. Utközben azonban sokat adtak el parasztoknak is, de meg is lehetett rendelni a faárut. A deszkaanyagot collra adták és mérték, amit a felsőőriek cal-nak hivtak. Egy kocsi fa, ha nem terhelték tul a szekeret kb. 3 m^3-nel felelt meg, ami 1000 cal deszkát jelentett. Ez a körülbelüli állandó érték mindig a fuvarozott faáru hosszától és szélességétől függött. Épületfát a 20. sz. elején már nemigen szállitottak lovaskocsival, hanem inkább vasuton. A deszka és léc rakományt csak akkor keverték, ha a megrendelő mindkét fajta faárut kérte. A léceket darabszámra adták el. 10-10 lécet kötöttek össze. Már a fürésztelepről igy hozták a Káli-medencébe az 5 méter hosszu lécanyagot. Az épületfák 3 ~~XXXX~~ cal méretnél kezdődtek. A gerenda négyzet vagy téglalap keresztmetszetü lehetett.A méretük említésével az első szám a keresztmetszet magasságát, a második pedig a szélességet jelentette. Igy a 6/6-os négyzet, a 6/7, 7/8, 8/9, 10/12-es méret lapos, téglalap keresztmetszetü gerenda méreteket adott. A szalufa 3/3, 3/4, 3/5-től 5/6-os méretig készült. A palló 2 calos volt, vagy 6/4-es nagyságban, de külön megrendelésre 3 calost is készitettek, illetve hoztak a felsőőriek.A deszka általában 30 cm széles volt, de a felfürészelt fa szélességéből adódott szélessége. A calos deszkák a fél colltól, a 2/4-estől a 3/4 calos az 1 calos, 2 calos méretig készültek.Emellett 3/4, 5/4, 6/4, 7/4, 8/4-es méretet is megadtak.

A faanyag fuvarozása közben különböző megrendeléseket vállaltak el, igy pl. a felsőőrségiek hozták az ujszerü kuttipust is a Káli-medence falvaiba, amely a 20. sz. elején a Balatonfelvidéken is kezdett elterjedni a rétegvizek, vizerek kiszivására, elsősorban a szőlőhegyeken. A szőlőhegyek vizigénye ugyanis a 19. század végén nőtt meg, a lisztharmat, peronoszpóra és más ujabbkori szőlő betegségek óriási kártételei elleni védekezés, és a permetlé készitése miatt. Stájerországból hozattak a káli-medencei módosabb szőlősgazdák 5 m hosszu kifurt frnyőfatörzset, amire dugattyus szelepes nyomókart szerelve müködtették a lefurt fenyőfacsövet. Hasonló kutak Felsőőrön is állttak már ekkor. Az igazfenyőt /Abies alba Mill./ jobbnak tartották erre, mint a borovitfenyőt,/Pinus silvestris L./ mert ha a borovitfenyő nem volt elég érett, gyanta izt kapott az ivóviz, és a nyomókut faanyaga is könnyebben tönkrement. Ezt a kuttipust Imre Samu is emlitette már tájszótárában Felsőőrről.

A megpupozott faáruval érkező felsőőriek lovaskocsijain a

dspace.uniz.at

gerenda, deszka, léc a négy rakonca köözött feküdt, de biztonság okáért a kocsi alatt átvezetett hosszu lánccal is átkötötték a rakományt. A láncokat megcsaptatták, szorosan lekötötték a csaptatófával, aminek a szabad végét a nyujtóhoz kötötték le lánccal. A csaptatófának szijjasnak, szivósnak, a nagy igénybevétel miatt feltétlen ellenállónak kellett lennie, ezért tölgy vagy gyertyánfából készült, és kb. 2 méter hosszuságu volt. A 19. sz. végén már kulcsos láncot használtak, ami a csaptatófa szerepét vette át.

A faáru kereskedése biztos és jó jövedelmet jelentett a Káli medencébe érkező felsőőrieknek. Az Első Világháboru után, a meghuzott uj nyugati határ következtében épület faáru szállitási nehézségek léptek fel. A korábbi nyugat-magyarországi, felsőőrségi faáru fuvarosok szerepét mindinkább a zsidó fakereskedők vették át. A tapolcai vasutvonal megépitése után Polacsek Ármin, Páskec Mik - sa zsidó fakereskedők nyitották meg fatelepeiket Révfülöp-Kővágóőrs állomás közelében, ahová már vonaton érkeztek az eladásra szánt faáruk. Fenyőfát ők is Burgenlandból, Stájerországból hozattak, sőt Polacseknek Stájerországban saját erdeje is volt. Bulger Tivadar zsidó kereskedőnek Köveskállon, a mai földmüvesszövetkezeti bolt helyén szintén fa, - deszka, - épitési anyagokat és faedényeket árusitó boltja, - telepe volt.

A felsőőri lécesek - faáru kereskedők és fuvarozók, a többi nyugat-magyarországi hienccel, heidelbauerrel, némettel, horváttal együtt, nagy mennyiségben csak 1921-ig tudtak Dunántul belsejébe és a Balatonfelvidékre faárut szállitani, mert a vasúthálozat kiépülése, de főleg az uj országhatár meghuzása, határontuli, vámkülfölddé tette lakhelyeiket. Igy megszünt a több évszázados gyakorlata a nyaugat-magyarországi, stájerországi faárufuvarozásnak és annak a jelentős gazdasági kapcsolatnak, munkamegosztásnak, amely az altérő természeti adottságu és termelési nagytájakat összekötotte. Igy Nyugat-Magyarországot Dunántullal, különösképpen a magyarlakta felsőőrségi falvakat a Balaton-felvidékkel. Az alsóőri Horváth György és felesége Leper Zsuzsanna 1770 május 5.-i inventáriuma is megörökitette a kint lévő leszállitott faáru ellenértékekénti tartozást: „Item Szombathelyen Deszka ára 9 forént és 50 pén. ez is közre megyen közte.", de ugyanott azt is irták, hogy „...vagyon bizonyos adósságok Weszprémben a Vasárosnál 83 forintok..." [1]

Ebből a térségből parasztí faszállitásra Dunántul irányába, már a 16-17. századtól vannak adatok. A faárut, deszkaárut szálli-

tó egy kocsi mennyiségét Fudernek /Fuador/ is nevezték.[19] Ez máz a 16. sz.-ban is ismert 1 szekérnyi nyugat-európai mértékegység vo ami a határátlépőknél, és Nyugat-Dunántulon a belföldi fuvarosoknál a fuvarozott fa, deszka,- lécanyagra vonatkozott.[20]

A gyümölcs, mint a nagytáji kapcsolat eleme

A természeti éghajlati adottságok révén a Felsőőrségben, Stájerországhoz hasonlóan az erdei faáru mellett a gyümölcsfák számaá és gazdasági jelentősége is nagy volt. A gyümölcsöskertek almafákkal, körtefákkal, szilvafákkal a lakóépületek mel ett, mögött az utcáról elkeritve terültek el. Az erdőben vad gyümölcsfákat oltogató emberek nemesitették, akik külön kérésre ingyen a kertekben is oltottak, nemesitettek. Voltak olyan gazdák, akik az erdőből vad fkat telepitettek a gyümölcsöskertjükbe és átültetve oltották azokabe. Az ékoltás mellett a szemzést is ismerték.Az oltást március végén, a szemzést május, junius elején végezték el. Az őrisziget Ték Ferenc a gyümölcskertészséget is kitanulta és a vasjobbágyi /ma Jabing/ tanitóval jártak össze kedvtelésből oltogatni. A 19. sz.-ban már a népiskolákban tanitották a kertészeti, - főleg a gyümölcstermesztési - ismereteket, amit a felsőőri Bocskör Sámuel 1856-ban irt kertészeti jegyzete is jelez. A Pinka partján és a Felsőőrségben a 19. sz. közepén nagymértékü gyümölcsfatelepitési láz hullámzott végig, a német nemzetiségü lakta falvak példája mintájára.[21] A nagyszámu alma-körtefajta ismeret jelzi ezt a munkát. A kertekben megtalálható volt az almák közül, a buzaérő, a vörös hajalma, a pogács, a vajalma, az édesalma, a jégalma, a bőralma, vagy koszos alma, az uralma, a sáfrányalma, citromalma, scheris alma, a mosonszka, a csucsosalma, az ananászalma, de ismert volt a boralma és a fehér öreg alma is, amiket szekrények tetejére, vagy szobába tettek el télire, de a padláson szalmára teritve, zab közé rakva is áttelelt, nem fagyott meg. Körtékből a vizkörtét, kutikörtét, nagykörtét, téli körtét, szamócakörtét, buzaérő, rozsérő, mézessozó, fojtós körtét - aminek a vadkortét nevezték - és a Stájerországból elterjedt mustkörtét ismerték, amiből a kortebort, mast, Most-ot készitették.

Felsőőrség nagy gyümölcsbősége és az inség az eltartható gyümölcsök iránt a káli-medencében éltette a gyümölcscserét és fuvarozást. Az almát és körtét ponyvába vagy szalmába teritve kocsi-

dspace.uni-z.at

kon hozták. A fuvarosok hosszu diszes ostornyelük végére szurták az almát és portékájukat hangosan kinálva jelentek meg a falvainkban. Az őrvidékiek abban az esetben más terményt, vagy terméket szállitottak erre a vidékre, akkor is hoztak magukkal gyümölcsöt, ha máshol nem, a fonott kocsikasban. A parasztfuvarosokkal ellentétben a magyar gyümölcskereskedők álló hordókban szállitották az almát. Nagyobb mennyiségü aszaltgyümölcs is a Felsőőrségből igy került a Káli-medencébe.

A gyümölcsnek mindig jó ára volt községeinkben. A gyümölcsfuvarozásra specializálódott felsőőrségi, őriszigeti egykori fuvarosok - némi tulzással visszaemlékezve - ugy vélték, hogy fél véka almáért 1 véka gabonát kaptak, egy szekér almáért, kortéért szinte annyi gabonát, ami nem fért fel a kocsira. A Balatonfelvidéken általában a késői érésü, jól eltartható télialmafajtákat vették, ezért főleg a Culdnaret-et, Goldreinette-t /Aranyrenet/, Misanské Steirischer Winter Marschanskért -/Nemes Masánszkit/ és a Sprieje nice vastaghéju, tömött, husos, jól szállitható fajtákat hoztak az Őrvidékiek.[22.] A Masánszki almafajta Stájerországban is jól ismert, általánosan elterjedt, mert mustot, gyümölcsbort készitettek belőle. A Masánszki alma ugyanakkor már a 19. sz. közepe káli medencei nemesi, papi konyhák süteményes receptjeiben is feltünően gyakran szerepelt, a felhasznált almák között, - amire már Knézy Judit is felfigyelt.[23.]

A Nemes Masánszki almafajta Németországban, Alsó-Ausztriában, Stájerországban nagyon kedvelt almafajta volt, már 1694-ben a felsőausztriai Windhaag kolostoruradalom gyümölcsösében is szerepelt „Masänscar äpfel" néven.[24.] Nevét a szászországi Meissen várostól illetve a mellette fekvő Borsdorftól kapta, mert Németországban Edelsborsdorfer, osztrák területen pedig Maschanzkernek hivták. Diel német pomologus a fajta ismertsége és elterjedtsége miatt „Némethon büszkeségének" nevezte. A 17. sz. végén már Lippai János is emlitette, Pozsony környékéről.[25.] A Nemes Masánszki alma novembertől tavaszig ért, középnagy tompa kupos alaku, sima, aranysárga, napos oldalán, pirossal mosott háju, sárgásfehér, tömött husu, borizü, sajátságosan füszeres zamatu fajta volt. A fája edze hatalmas rendkivül hosszu életü, nagyon lassu fejlődésü, későn termőre forduló, de akkortól már rendszeresen termő volt. Stájerországgal és Alsó-Ausztriával határos területen nagy mennyiségben termesztették. Ettől a területtől keletebbre a Káli-medence szőlőhegyin és a ház körüli kertekben épp a nagyarányu gyümölcskereskedelem

dspace.uniz.at

hatására - eleinte oltás, majd csemeteültetés révén - jelentek me a szőlőhegyeken az első Masánszki almafák, mint a stájer- és a nyugatmagyarországi anyagi kultura egyik átvett eleme. Öreg, matuzsálem koru Masánszki almafák még ma is állnak és teremnek a Káli-medence községeiben.

További gazdasági-kulturális és családi nagytáji kapcsolatok

Az ipari-kézmüvesipari termékek közül a felsőőri késes mesterek által készitett rugótlan 1 pengéjü őri kések, vagy bicskák is ismertek a Káli-medencében.[26] Ezek a kések tartósabbak voltak az itteni kusztoráknál, mert stájer acélból készült a pengéjük. Fa vagy csontnyelük pedig szines és esztergált mintákkal diszitett, esetleg spanyolviasszal szinezett.

A kelet-stájer és felsőőrségi gép és eszközkészitő mühelyekből mezőgazdasági kisgépek, eszközök, foleg szőlészeti-borászatiak kerültek a Káli-medencébe. Ezek közvetitésében és alkalmazásában a 19. sz.-ban és a 20. sz. elején a cseregyerekek óriási szerepet játszottak.A cseregyerek intézménye illeszkedett a táji kapcsolat meglevő keretei közé, és közvetitői szerepével erősitette a nagytáji kapcsolatokat.Pl. Fábián Zsigmond cseregyerek pinkafői apósának rokonságába tartozott Fliegenschnee János pinkafői jóhirü gépkészitő és gépkereskedő.

A Káli-medencében a tapolcai, sümegi, kapolcsi, nemesleányfalui, nagyvázsonyi, városlődi fazekasok termékeit vásárolták, de a fuvarosok a vasjobbágyi hasas mázatlan vizeskorsók elterjedését is segitették.[27]

Dongás faedényeket is hoztak magukkal a fuvarosok, mert a nagyobb káli-medencei gazdák Felsőőrségből rendeltek edényeket. De stájer butorkészitők termékei, asztalosok, székek is megjelentek Balaton-felvidéken, amit ugyancsak a bor-gyümölcs kapcsolat révén hoztak magukkal az őrvidéki, és a stájer fuvarosok.

A gazdasági kapcsolat a nyelvismeret fontosságát emelte ki, amit a gyerekcserével tudtak biztositani.[28]

A felső-őrségi borvásárlók, fuvarosok mellett a stájerországi kereskedők aktiv érdeklődésének bizonyitéka, hogy több káli-medencei család tartott fenn kapcsolatot a stájerországiakkal és több magyar cseregyerek ennek révén került ki Stájerországba. Pl.

a monoszlói cseregyerek-rendszer megvilágitásához először is meg kell ismernünk egy stájer borkereskedőt, Johann Hobersachot. Hobersach gráci borkereskedő volt, aki erről a vidékről szállitotta a bort az első világnáboru előtt. 1914-ben saját faanyagából /deszkafürészgépe és erdeje volt/ épitett Révfülöp szőlőhegyén egy faépületet, ami vastag gerendaalapokon állt. Szőleje is volt, itt a Császta-szőlőhegyen, ahová az un. Jancsi kutat épitette. Ez szivattyus kut volt, ami akkor még ezen a vidéken ujdonságnak számitott. Magyarul is tudott, összejárt több Káli-medence-i nagygazdával. Kerkápoly István részére - akivel jóben voltak, és egy társaságba jártak - egy vörösfenyőből készült szivattyus kutat hozott Hobersach. Kerkápoly István gazdag, egykori nemesi származásu gazda volt, Zala megye alispánjának unokája. Mulatós ember hirében állt. 10 kh szőleje nagy értéket jelentett ebben az időben. Egyik fia Géza, Tarcsfürdőn volt cseregyerek, helyette Kirschbaum Lujza jött. A cimet ismeretség révén Nagy Csekő Kálmán két fiától kapta Ferenctől és Zoltántól, akik Hobersachéknál Stájerországban, Grácban voltak cseregyerekek. Csekő Kálmán második umokatestvére volt Kerkápoly Gézának és ugyancsak Károly Zoltánéknak, akik mostohaunokái lettek őri Pál Sándornak. Kerkápoly Géza felesége német lány volt, aki Monoszlón németet is tanitott. Kerkápolyékhoz Kirschbaum Lujza után az öcsse, Ferenc is Monoszlóra jött. A két család, vagyis a monoszlói Kerkápoly és a tarcsafürdői Kirschbaum család között jó, szoros baráti kapcsolat alakult ki. A gyerekek itteni élményeik, benyomásaik alapján és baráti társaságuk révén 1921-ben Burgenland megalakulásakor, Nyugat-Magyarország elcsatolsakor magyarnak vallották magukat, állampolgárságukat megtartva. Ez azért volt nagy szó, mert az akkori nacionalista, nagynémet propaganda hatására sok, német nemzetiségü magyarországi lakos vált meg örömmel Magyarországtól. Kirschbaumék dontésének inditéka érthetővé válik, mert Ferenc régi jó barátja Rác György köveskáli katolikus tanitó volt. Kirschbaum Ferenc tanitói állást is kapott, huga, Ilus pedig egy magyar jegyzőhöz ment hozzá !

A 20. század elején ugyancsak Hobersachéknál töltötte Grácban cseregyerek-idejét Szabó Bálint. Katonaidejét letöltve - 1920 előtt - visszament Nyugat Magyarországra és örzőgyereknek két fiu hozott magával Oribükkosdról /Buchschachen, ma Burgenland/. Az egyik fiut Krauz Ludwigot Kerkápoly Jánoséknál hagyta, a másikat magukhoz vitte.Ludwig 3 évig maradt Monoszlón, magyarul jól megtanult, iskolába járt, különösen megszerette a betyárballadákat.

dspace.uniz.at

Ludwig bátyja Márkus Cáboréknál volt cseregyerek, bár Márkusékt nem ment Őribükkösre csereg yerek. Kerkápolyék és Krauzék között tartós baráti szálak alakultak ki. Mikor Ludwig nővére férjhez ment egy felsőőri fényképészhez, Brassi Gusztávhoz, az esküvőre a kisebbik kerkápoly fiut, Pált is meghivták. Monoszlóról Schiffe Géza szintén Grácban töltötte cseregyerek idejét a 19. sz. végé Kékkutról Győri Sándor fiát is borszállitó stájer kocsmáros cserélte el a fiával egy év időtartamra, nyelvet tanulni. A legénykének nehezen ment a magyar, sokszor akadozott. A gyerek pajtásai biztatták: „ne dadogj, hanem ugy mondd, ahogy mi mondjuk".

Kövesdről 1900 körül Kövesdi Károly Stájerországban töltötte cseregyerek-idejét. Helyette egy stájerországi gyermek jött Magyarországra. Kövesdi később családjával is tartotta a kapcsolatot, sőt feleségével együtt nyaralni is kimentek Stájerországba.

Végeredményben a cseregyerek rendszer a Káli-medencében a borkereskedelmi kapcsolatokra,-mint a legfontosabb jövedelemszerző tevékenységre - vezethető vissza. Az előforduló kelet-stájerországi, felsőőrvidéki rokoni családi kapcsolatok is a cseregyermek intézményével magyarázhatók.

A kapcsolatok kialakulását illetve szorosabbra fonodását a vallási kapcsolatok és az iskoláztatás is jelzi. Imre Samutól tudjuk, hogy a református Felsőőr, Pápával tartotta a kapcsolatot. Kutatásaim során egy másik vallási kapcsolatra is fény derült. Az evangélikus őriszigetiek pedig Felsőlövővel éltek szoros vallási és oktatási kapcsolatban, ahol evangélikus gimnázium is müködött. De Felsőlövőre jártak az evangélikus gimnáziumba, a kővágóőrsi evangélikusok gyerekei is.Igy pl. Györffy Dezső köveskáli evangélikus diák a felsőlövői gimnázium negyedik osztályát végezte el 1887-ben, később pl. Kiss Sándor egy kővágóőrsi nagygazda fia 1913-1914-ben, látogatta ugyanezt a gimnáziumot. A családi kapcsolatokra jó példa, hogy az őriszigeti Pulai család rokonságot tartott fent a kővágóőrsi Ruzsa családdal.

A sokféle gazdasági kultur - és családi kapcsolat az őrvidékkel a káli-medence falvainak épitkezési stilusában is megmutatkozott, mind az árkádos, mind az előugró tornáctipusban.[29] Nem véletlen tehát, hogy a lakóház berendezésében is megjelentek a stájerországi és nyugat-magyarországi készitésü butorok, amelyek a helyi butorokkal ellentétben már a polgári izlés hirdetői lettek a 19. sz. végén. Monoszlón pl. még ma is használják őri Pál Sándor többrejeszes, titkos fióku iróasztalát, falióráját, ágyát és kanapéját, amelyek a korabeli nyugati, városi izlés

dspace.uni.at

és divat képviselői falvainkban.

A történeti-néprajzi részadatok sokasága révén a korábbi évszázadok eddig ismeretlen népi kapcsolatai rajzolódnak ki, amit a gazdasági kapcsolat hozott létre és erősitett. Ez a komplex kapcsolat-rendszer már a 19. században virágzott és 1921-ig a trianoni határ kijelöléséig működött. A kapcsolat-rendszer részelemei a korábbi évszázadokban alakultak ki. A 16. századtól nyelszigetként élő felsőőrségi magyarok közelében már a határátlépő távolsági kereskedést üzők megélhetését az eltérő természeti-gazdasági adottságu nagytájak biztositották.

Az Őrvidék kisnemesi és vállalkozói parasztfuvarozása közvetlen kapcsolatot teremtett a balatonfelvidéki, káli-medencei magyar falvak és a nyugat-magyarországi felsőőrségi, őrvidéki magyar, horvát, német falvak között. Ugyanakkor a stájer kocsmáros-kereskedők részben közvetlen,- részben az őrvidéki fuvarosok felvásárlói révén - közvetett kapcsolatba kerültek a Káli-medencével. Ebből a kapcsolatból a Káli-medence lakói kiváló boruk révén fa, gyümolcs ipari és kézmüvestermékekkel, valamint a cseregyermekek szellemiségét tágitó ismeretekkel, családi és kulturális kapcsolatokkal gazdagodhattak. Ez ugyanakkor egyféle piacorientáltságot is jelentett az eltérő természeti adottságu és termelő kulturáju nagy tájak egymást kiegészitő munkamegosztásában. Káli-medence falvainak lakóinak ez a jelentős külsőkapcsolat anyagi és szellemi jobb létet biztositott. Az anyagi és kulturális javak negymértékü cseréje egyfajta módosabb, öntudatosabb a polgárosodás utját járó gazdaréteg kialakulását segitette elő. Ugyanakkor ez a nagytáji kapcsolat mind gazdaságilag, mind szellemiekben, információkban, a környező világban elfoglalt helyükről alkotott képhez nagyobb horizontot adott a mindennapi élet rögös országutján.

dspace.uniz.at

J E G Y Z E T E K

1. MOLNÁR ÁGNES: A községek közötti kapcsolatok és ezek változásai a Káli-medencében. VMMK. /Veszprém Megyei Muzeumok Közleményei/ 17/1984. 675-681.
2. CSOMA ZSIGMOND: A kővágóörsi aszuborok és hirük. Történeti és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből. Veszprém.1986.30-33. Szerk: S. Lackovits Emőke.
3. CSOMA ZSIGMOND: A hagyományos borértékesitás rendszere és felbomlása a Káli-medencében /19-20. sz./ VMMK. 16/1982. 331-341.
4. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg. IV. 1 g/28. Szentbékkálla urbéri ügyei.1776-1818, és IV. 1 g/20a. Mindszentkálla urbáriális ügyei.1780.
5. CSOMA ZSIGMOND: Nyugat-magyarországi terményfuvarosok /Adatok a dél-burgenlandi paraszti borkereskedelemhez és bormértékekhez./ A Magyar Mezőgazdasági Muzeum Közleményei. 1981-83.183-2
   CSOMA ZSIGMOND: Die Vermittlung der Wirtschaftsgüter els bäuerliche Tätigkeit zwischen Ost und West in einem von vielen Nationalitäten bewohnten Gebiet am Beispiel des ehemaligen Westungarns /Südburgenland/. Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung. 1987. 287-291.
6. KELETI KÁROLY: Magyarország szőlőszeti statisztikája. Bp. 187 389.
7. Borászati Lapok /továbbiakban BL./ 1880. XIII. 67-68. Balatonmelléki szemle.
8. BL. 1880 /XIII/ 119.
9. KŐD JÓZSEF: Balaton-mellékéről. BL. 1884 /XVIII/ 273-274.
10. BÁRÁNY ANDRÁS: „Gazdasági jegyzések könyve 1855-1908." Kővágóörs, Evangélikus Parókia.
11. CSOMA ZSIGMOND: A filoxera és hatása a Káli-medencében. VMMK. 17/1984. 733-757., és BL. 1891 /XXIV/ 229.
12. CSOMA ZSIGMOND9 1981-83. op.cit. 202-203., a három hordós borosszekerekre további példák: SZŰCS JENŐ: A gabona árforradalma a 13. században. Történeti Szemle 1984. 1-2 sz. 5-33.
13. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg. IV. 2. 1830. jun. 14./95.
14. HRABOVSZKY DÁNIEL: Nénány levelek Balatontól, és a Baalaton mellyékről. 1878.286.
15. CSOMA ZSIGMOND: Adatok a Kál-völgyi cseregyerek-rendszernez.

dspace.uniz.at

/Cseregyerekek és a borkereskedelem kapcsolata a 19. század végén - 20. század elején./ VMMK. 16/1982. 319-325.

16. Magyar Nyelvőr. 1885 /XIV/. 518.
17. MÁRTON GÁBOR: Gazdaságos méhtartás. Győr. 1816.119.
18. GAÁL KÁROLY: Zum bäuerlichen Geratebestand im 19. und 20. Jahrhundert. Wien. 1969. 39.
19. Die Obere Wart. Oberwart. Red. L. Trieber. 1977. 171. 204., 45., HOMMA J.K. - PRICKLER H: Pinkafeld. Ein Gang durch seine Geschichte, Wirtschaft und Kultur. Pinkafeld. 1960. 119., 122.
20. TAKÁTS SÁNDOR: Fuador. Magyar Nyelv. I. 1905. 318-319.
21. MAGYAR GAZDA. 1846. II. 1503-1508.
22. CSOMA ZSIGMOND: 1981-83. op.cit. 191.
23. KNÉZY JUDIT: Változások a káli-medence lakóinak táplálkozásában /1840-1960/ VMMK. 17/1984. 687-698., 690.
24. GRÜLL, GEORG: Bauernhaus und Meierhof. Linz. 1975. 258 .
25. BOGDÁN ISTVÁN - GEDAY GUSZTÁV: 200 éves gyümölcsfa-fajtajegyzé. Agrártörténeti Szemle. 1971. /XIII/ 327-374., 350.
26. CSOMA ZSIGMOND: Öri kések és a balaton-felvidéki kusztorák. /Adatok a nyugat-magyarországi népi fémművesség történetéhez./ Kézirat.
27. MOLNÁR ÁGNES: 1984 op. cit. 678., Die Obere Wart. 1977. op.cit. 199., 205., 345.
IMRE SAMU: A felsőőri nyelvjárás, 1971. Bp. Nyelvtudományi Értekezések. 72. sz. 86., A „bugyoga" -név magyarázatát a korsóra vö: NEMES NÉPI ZAKÁL GYÖRGY: Eörseghnek leirása. 1818. MTA. Kézirattára. Földr. 4r.-9. 86.
28. CSOMA ZSIGMOND: 1982. op. cit.
29. LUKÁCS LÁSZLÓ: A lakóház morfológiai változása a KÁli-medencében. VMMK. 17/1984. 699-724., 717-718.

dspace.uniz.at

Á B R A J E G Y Z É K

1. ábra. Imrek Sámuel felsőőri borkereskedő és vendéglős a borostyánkőről /Bernstein/ származó feleségével, Pfeiler Josefával. Imrek a gróf Szita-féle - a későbbi Zámbó majd Schwab család tulajdonába kerülő - vendéglő épületét vásárolta meg.

2. ábra. Imrek Sámuel hires vendéglője és borpincéje Felsőőrön /Oberwart/ a mai Steinamanger Str.-n. Nagy pincéje tranzit borraktárként szolgált és a káli-medencei borok is megfordultak benne.

3. ábra. Zámbó József, felsőőri borkereskedő - Imrek Sámuel vejesaját palackozásu és nevével, cimével domboritottan fujt borosüveg a 20. sz. elejéről.

4. ábra. Benkő Sándor felsőőri fuvaros diszes lószerszáma az 1921 utáni évekből. Benkő a Káli-medence falvaiban is többszö megfordult borvásárlás céljából. xxx

5. ábra. Anton Magl gráci borkereskedő levele, amit a mindszentkállai Hoffmann József borcenzárhoz irt 1891 április 5.-én.

6 a-b. Anton Magl gráci borkereskedő levele Hoffmann József mindszentkállai borcenzárhoz 1895 december 28.-án.

7. ábra. őri Pál Sándor - akit Felsőőrben borkereskedő Pál ándornak neveztek, 1883-ban épült „L" alaku háza, alatta borpincével. A kiugró zárt veranda uj hozzáépités. Oberwart, ma Grazer Str. 22. -1921 előtt pedig 241.sz- ház.

8. ábra. őri , borkereskedő Pál Sándor PS monogrammos és 1883-as évszámu vasalt ajtaju pincelejárója Felsőőrön.

9. ábra. őri - borkereskedő Pál Sándor 1901-ben épitett pincéje a köveskáli szőlőhegyen, amit még 2 pince épitésével gyarapitott. Lukács Lászlónak köszönöm ennek a felvételnek a közlési jogát.

10.a-b. Az őri - borkereskedő Pál Sándor örökösök /károly Gyula köveskálról, Károly László, István, Jolán és Zoltán Monoszlóról eladják örökségüket 13250 Schillingért 1930-ban a felsőőri Szabó Lajosnak és Szabó Lidiának. /A vásárlás szerződés első és utolsó lapja/

11. ábra. Igazfenyő -ből készült szivattyus kut Felsőőrben, amelyből a Káli-medencei szőlőhegyekre i szállitottak a felsőőrségi fakereskedők, fuvarosok.

12. ábra. Nagy Lajos kővágóőrsi borcenzár, aki sok nyugat-magyarországi, felsőőrségi és stájer borkereskedővel, kocsmá-

dspace.uniz.at

rossal tartotta a kapcsolatot a 20. sz. elején, és közvetítette részükre a káli borokat.

13. ábra. Nagy Lajos borcenzár 1/2 literes bor mintavevő üvege. A termelőktől begyüjtött minták alapján választotta ki kóstolás után a borkereskedő az elszállitandó nagyobb mennyiségü bort.

14. ábra. Nagy Lajos borcenzár fa toku Babo -féle mustfolkolója NL monogrammal, amit a minták kiválogatásakor használt.

15. ábra. A gyümölcsfuvarosok révén a Káli-medencébe fuvarozott Nemes Masánszki alma, sárgás héju, pirosas szineződéssel. A Káli-medencei szőlőhegyeken található Nemes Masánszki almafák ennek a nagyarányu egykori gyümölcs-fuvarozásnak az élő tanui.

16. ábra. Éri kések, rugótlan, stájer pengeacélból kovácsolt, szinezett és esztergált csont vagy fanyelü bicskák. A felsőőrségi fuvarosok révén terjedt el a Káli-medencében is. Gyenge Imre református püspök /Superintendens/ felsőőri magángyüjteményéből.

17. ábra. Járgányos cséplőgép Pinkafőről, amit Fábián Zsigmond köveskáli cseregyerek pinkafői feleségének, Fliegenschnee Annának rokonsági körében gyártottak és forgalmaztak. Franz Simon. Bäuerliche Bauten und Geräte Südburgenland und Grenzgebiete.1981. 321.

18. ábra. Gyorffy Rezső köveskáli evangélikus diák bizonyitványa a felsőlövői /Oberschützen/ evangélikus gimnázium negyedik osztályában 1886-87-es tanév első félévében.

19. ábra. A kővágóőrsi Salamon Gyula Borostyánkőn /Bernstein/, a Krug családnál volt cseregyermek. A cseregyerekként eltöltött időszak alatt 1913-ban ment férjhez a cseregyerektárs, Krug Adolf növére Rejzi. A lakodalomban a magyar cseregyerek jót mulatott. A képen a cseregyerektárs, Krug Adolf lakodalma látható, amelyen Salamon Gyula már nem vett részt, de kereszttel megjelölte a kép bal felső felében az álló már 4 gyerekes Rejzi-t és férjét, akit ő már személyesen jól.ismert.

20. ábra. Salamos Gyula saját kezü visszaemlékezése a Krug esküvő fényképe hátoldalán.

dspace.uniz.at

Zsigmond CSIKÁS: Gazdasági - kulturális és családi kapcsolat-rendszer a Káli-medence és Stájerország, valamint a nyugat-magyarországi Felsőőrség /Dél-Burgenland/ között. /18-20. sz./

Egyes községek és nagytájak kapcsolata, a korábban kialakult munkamegosztáshoz képest egy-egy kozgazdasági-politikai tényező hatására jelentősen megváltozhat, de szélsőséges esetben meg is szünjet. Ezt a sajnálatos eseményt, illetve a megszünése előtti gazdasági-kulturális népi kapcsolatrendszert villantom fel dolgozatomban, elsősorban a ma még terepen összegyüjthető adatok, az emberi emlékezet "Oral History" alapján. Azt a kapcsolatrendszert vizsgálom, amely közös érdeken alapult és az abban résztvevő, azt éltető, a nagytájj /erdővidék ill. dombvidék és középhegységi zóna különbségeket előnyösen kihasználó ember alakitotta, formálta ki.

A természetes uton kialakult nagytáji munkamegosztás, népi kapcsolat ma már nem létezik, sőt emléke is elhomályosul, mert a trianoni békediktátum határmeghuzása és kozgazdasági hatása rövid időn belül megszüntette a Balatonfelvidék és az Őrvidék virágzó kapcsolatrendszerét 1921 után. A káli-medencei nagyhirü és jó minőségü bor a távolabbi, minőségi borban szegényebb területek érdekszférájába vonta falvainkat, elsősorban Szentbékkálla, Köveskál, Monoszló, Balatonhenye és Kővágóőrs-Révfülöp szőlei-borai révén.

A borkereskedelmen keresztül természetesen más anyagi és szellemi javak közvetitése is végbement, amely megnyitotta, éltette és tartósan fenntartotta a községek élénk kapcsolatát. Ez a fajta külkapcsolat-rendszer merően eltért a kistáji szokásos kapcsolatoktól, igy a kornyező mezővárosokétől, falvakétól és a vásáros helyekétől. Ebben az esetben ugyanis a nagy távolságba is jó minőséggel és nagymennyiségben szállitható áruk bősége vagy éppen ezek hiánya tartotta fenn ezt a kapcsolatot, az egymástól eltérő kulturáju és munkamegosztásu nagy tájak között, igy a Balatonfelvidék és a nyugat-magyarországi Felsőőrség, illetve Kelet-Stájerország között.

Az őrvidék, vagyis a mai Felső-és Alsóőrség északnyugati, Stájerországgal határos , az Alpok tövében meghuzodó magyar, német, hovvát lakta területnek szoros érdekeltségi körébe tartozott a Káli-medence. Elsősorban a borbeszerzés lehetősége miatt, de a nagymértékü nyugatról kelet felé irányuló faáru /gerenda, deszka, léc/ gyümolcs és aszaltgyümölcs, kézmüves és ipari termékek értékesit-

dspace.uni-z.at

hetősége miatt is. A két nagytáj; a Balatonfelvidék-Káli-medence és az Alpokalja, Őrvidék közötti természeti-gazdasági különbség volt az alapja és éltetője annak a nagymértékü, termény és termék-forgalomnak, amely a 16. sz.-tól a közvetitői parasztfuvarosok, kereskedők és a kisnemesi elszegényedett szabad jogállásuak közvetitésével folyt.Az Őrvidék és a Káli-medence közti árutermék-forgalom része volt annak a nagyobb és sokrétübb,,többféle áruval történő termény és termékcserének, kereskedelemnek, amely Nyugat-Magyarországot a Dunántullal összekötötte, Nyugat-Magyarország, Őrvidék tevőleges kereskedelmi közreműködésével. A gazdasági kapcsolat mellett családi-kulturális-vallási kapcsolat is kialakult a nagytájak közö Igy a nyelvtanulás és az idegen kultura elsajátitása szempontjából nagyon fontos cseregyerek-rendszer, a felekezeti iskolák messziről látogatása, és a vallási kapcsolatok /reformátusok és a lutheránusc amelyek fontos tényezői voltak a kultura átvételének a családi-rokonsági kapcsolatok mellett.

A Káli-medenve és a Balaton-felvidék falvainak, lakóinak ez a jelentős külső kapvsolat anyagi és szellemi jobb létet biztositott.Az anyagi és a kulturális javak nagymértékü cseréje egyfajta módosabb öntudatosabb, a polgárosulás utját járó gazdaréteg kialakulását segitette elő.Egyanakkor ez a nagytáji kapcsolat mind gazdaságilag, mind szellemiekben - információkban a környező világban elfoglalt helyükről alkotott képhez ~~mixm~~ nagyobb horizontot adott a mindennapi élet rögös országutján.

dspace.uniz.at